

РЕФОРМЕ ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ 1945–1990:
У ПОТРАЗИ ЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ УНИВЕРЗИТЕТОМ

*Зграда Капетан-Мишиног здања, седиште Универзитета у Београду
(приватно власништво)*

УДК 37.014.3(497.11)"1945/199"
378.091(497.11)"1945/199"

Драгомир Бонџић
Институт за савремену историју, Београд
dragomirbondzic@yahoo.rs

РЕФОРМЕ ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА У СРБИЈИ 1945–1990: У ПОТРАЗИ ЗА СОЦИЈАЛИСТИЧКИМ УНИВЕРЗИТЕТОМ

Апстракт: У раду су анализиране реформе високог образовања у Србији које су предузимале надлежне државне установе у периоду социјалистичке Југославије, од доласка Комунистичке партије на власт 1945. до пропасти југословенске државе и социјалистичког система почетком 90-их година 20. века. У првом плану је стручни садржај реформи, али посвећена је пажња и идеолошко-политичкој позадини и циљевима који су имали велики значај у условима једнопартијске владавине и социјалистичког карактера државе и друштва. Тема се разматра у ширем југословенском оквиру, имајући у виду да је давање начелних смерница и уобличавање високошколског система током већег дела посматраног периода било у рукама савезних органа власти.

Кључне речи: Србија, Југославија, високо образовање, Београдски универзитет, реформе, социјализам, самоуправљање, деметрополизација

ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ У СРБИЈИ ДО 1945.

Развој високог образовања у Србији до 1945. године везан је искључиво за Београдски универзитет, који је био једина високошколска установа у земљи. Универзитет је основан 1905, на темељу државног, друштвено-економског, културног и просветно-научног развоја Србије у 19. веку. Већ у време Првог српског устанка, од 1808. до 1813. у Београду је постојала Велика школа, која се може сматрати скромним зачетком високошколске наставе. После стицања аутономије, у лето 1838. у Крагујевцу је основан Лицеј, који је 1841. премештен у Београд. Основни циљ Лицеја, као и претходне Велике школе, био је школовање учитеља, судија и чиновника за државне потребе. Од краја 30-их година 19. века, српска држава је плански и систематски стипендирала студенте на страним универзитетима, који су по повратку у земљу постајали државни чиновници, стручњаци и наставници Лицеја. Он је 1863. године уздигнут на ниво Вели-

ке школе, која је по закону била „научно заведење за вишу и стручну израженост“. Чинила су је три факултета: Филозофски, Правни и Технички. Током друге половине 19. века подизан је квалитет наставе, осниване су нове установе, предмети и семинари, мењане су уредбе и вршене реформе (1873, 1880, 1896, 1900), вођена борба за самосталност од власти и чињени покушаји да се Велика школа подигне на ниво универзитета. Међутим, то је остварено тек почетком 20. века када су се испунили политички, друштвени и економски услови и када су задовољени не само наставни већ и научни критеријуми.¹

Закон о Универзитету је донет 27. фебруара/12. марта 1905, а Универзитет у Београду је свечано отворен 2. септембра 1905. Постојали су Филозофски, Правни и Технички, а предвиђено је и оснивање медицинског и православно-богословског факултета и пољопривредног и фармацеутског одсека, што је због материјалних и кадровских околности остварено тек 1919/20. Према Закону, Универзитет је био „највише самоуправно тело за вишу стручну наставу и за обрађивање наука“ и гарантована је аутономија установе и слобода наставног и научног рада. Постављен на добре темеље и ослоњен на квалитетан наставни кадар, Универзитет је током наредних година развијао наставни и научни рад, уводио нове дисциплине и доделио прве докторате.² Ипак, Универзитет је делио и судбину народа и државе. Током ратова 1912–1918. био је затворен, разаран и пљачкан, а наставници и студенти су били у рововима, интернацији

1 Радован Самарџић, „Наука код Срба у XIX и XX веку, *Историја српског народа*, VI књига, 2. том (Београд: СКЗ, 1994), 465–505; Радош Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, (Београд: САНУ, 1986), 399–402; Радош Љушић, „Од Велике школе до Лицеја 1808–1838“, *Универзитет у Београду 1838–1988*, зборник радова, ур. Душан Татић, Ђорђије Ускоковић, (Београд: Савремена администрација, 1988), 3–17; Снежана Бојовић, *200 година Београдског универзитета 1808–2008*, (Београд: Принцип, 2008), 13–84; Љубинка Трговчевић, *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, (Београд: Службени гласник, Историјски институт, 2003), 20–21, 33–34.

2 *Споменица о отварању Универзитета*, (Београд: Универзитетски савет, 1906); Владета Тешић, „Школе и настава“, *Историја српског народа* VI/2, 538–542; Снежана Бојовић, „Реформа Лицеја, Велике школе и оснивање Универзитета у Србији“, *Историјски гласник* 1/1986, 69–82; Драгослав Јанковић, „Претварање Велике школе у Универзитет“, *Универзитет у Београду 1838–1988*, 51–62; Арсен Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*, (Београд: Историјски институт, 2004), 685–740; Бојовић, *200 година Београдског универзитета*, 91–104.

и на дипломатским и пропагандним задацима у испуњавању ратних циљева српске владе и стварања југословенске државе.³

Од 1918. године Београдски универзитет се нашао у новим условима, у новој већој држави, са још два универзитета (Загреб и Љубљана). Упркос последицама рата и другим проблемима са којима се суочавао (недостатак простора, сиромаштво студената, политичка активност студената и др.), Универзитет је у међуратном периоду наставио да се развија, шири капацитете, оснива нове факултете (до 1941. укупно седам у Београду и по један у Суботици, Скопљу и Сарајеву), семинаре и институте и вишеструко је увећао број наставног особља и студената. Осим измена факултетских уредби и доношења Закона о универзитетима 1931, којим је извршена унификација високошколског образовања на нивоу целе земље и покушано уношење идеологије интегралног југословенства у наставу, током међуратног периода није било покушаја већих реформи традиционалне универзитетске наставе.⁴

Развој Универзитета је био поново прекинут током Другог светског рата, од 1941. до 1944, када није радио и поново се суочио са разарањима, пљачком и страдањима наставног особља и студената. У тим ратним околностима, домаћа власт под окупацијом је чинила безуспешне покушаје да покрене рад Универзитета и да га темељно реорганизује и реформише у складу са својом идеологијом.⁵

КОМУНИСТИЧКА ВЛАСТ И ВИСОКО ОБРАЗОВАЊЕ ПОСЛЕ 1945.

На крају Другог светског рата Београдски универзитет се суочио са великом материјалном штетом и сасвим новим условима за

3 Љубинка Трговчевић, *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*, (Београд: Народна књига, СКЗ, 1986); Драгомир Бонџић, „Београдски универзитет“, *Лексикон Првог светског рата у Србији*, ур. Станислав Сретеновић, Данило Шаренац, (Београд: Институт за савремену историју, Друштво историчара Србије, 2015), 284–288.

4 Љубодраг Димић, „Универзитет у Београду као научни и културни чинилац 1929–1941. године“, *Универзитет у Београду 1838–1988*, 209–240; *Сто година Филозофског факултета 1863–1963*, ур. Радован Самарџић, (Београд: Филозофски факултет, 1963), 90–111.

5 Бранко Петрановић, „Окупатор и Београдски универзитет 1941–1944“, *Историографске контроверзе*, (Београд: Службени лист СРЈ, 1998), 421–432; Dragomir Bondžić, „The Fate of The Professors of Belgrade University under German Occupation, 1941–1944“, *Totalitarian and 20th Century Studies*, Tom 2/Vol 2, (Warsaw: Instytut Pileckiego, 2018), 170–184.

рад. У јесен 1944, по ослобођењу Београда, Универзитет се нашао на прагу „новог доба“. Партизани су са Црвеном армијом ослободили Србију и до маја 1945. целу Југославију, а Комунистичка партија Југославије (КПЈ) изашла је као победница из Другог светског рата и грађанског рата. До краја 1945. извршене су револуционарне промене пред којима је нестала монархија и капиталистичко друштвено уређење и створена нова, федеративна југословенска држава, са републиканским уређењем и једнопартијским системом. Током првих послератних година спровођена је обнова и изградња земље и постављани су темељи новог политичког и друштвено-економског поретка и нове културно-просветне политике. Формално заклоњена иза Народног фронта, изградњом нове државе и система руководила је КПЈ, водећи се својим интересима и идеолошким поставкама и ослањајући се на своју премоћ, политички утицај, војну силу, агитацију и пропаганду и револуционарни терор. Напуштен је модел грађанске вишестраначке демократије и почело је уобличавање једнопартијског система, „диктатуре пролетеријата“, „народне демократије“ и изградња новог друштва, заснованог на потпуној власти КПЈ и радикалним политичким и друштвено-економским променама.⁶

На Београдском универзитету је већ у новембру 1944. основана Комисија за обнову Универзитета која је водила текуће послове, утврђивала ратну штету, спроводила нужну обнову оштећених зграда и стварала услове за почетак наставе и рада. Пошто је Комисија обавила своје задатке, уписана је прва послератна генерација студената и Београдски универзитет је почео са радом новембра/децембра 1945, и даље као једина високообразовна установа у Србији, са осам факултета (Филозофски, Правни, Технички, Медицински, Богословски, Пољопривредно-шумарски и Ветеринарски и новоосновани Фармацеутски). Поред тога, у овом периоду су испитиване и поништаване студентске дипломе и испити стечени током окупације на основу блискости са окупатором и његовом идеологијом. Међу наставницима је од почетка вршена диференцијација – један део је кажњен на Суду части због понашања током окупације, неки су показивали отворено неповерење и отпор према новим властима, део је пришао новом поретку и пружио помоћ у обнови и покретању рада

6 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1818–1988*, III, (Beograd: Nolit, 1988), 76–100; Kosta Čavoški, Vojislav Koštunica, *Stranački pluralizam ili monizam. Posleratna opozicija – obnova i zatiranje*, (Beograd: Privredno pravni priručnik, 1990); Момчило Павловић, *За Тита или за краља. Избори за Уставотворну скупштину 1. новембра 1945*, (Београд: Институт за савремену историју, 2007).

Универзитета, док је већина покушавала да се држи пасивно и да се бави само наставом и научним радом. Међутим, у новим условима то је било тешко. Још током припрема за почетак рада, на Универзитету и на свим факултетима организоване су ћелије КПЈ (касније и Универзитетски комитет КП Србије) које су окупљале наставнике и студенте комунисте и од почетка имале велики утицај на наставни и научни рад и живот и рад наставника и студената. Основана је и масовна студентска организација – Народна студентска омладина (касније Савез студената Југославије), која је окупљала већи део студената са циљем да надгледа, контролише и каналише њихов живот и рад, а посебно идеолошко-политичке ставове и понашање.⁷

Већ на почетку послератног периода органи нове власти и партијски органи који су се бавили дефинисањем културно-просветне политике дали су јасне смернице о односу према Универзитету и формулисали циљеве и задатке ове установе и високог образовања уопште у новој држави и друштву, у „новом добу“ које је почињало. Притом су се водили државним економским, културно-просветним и научним интересима, али и партијском идеологијом и наслеђеним односом Комунистичке партије према интелектуалцима као непоузданим, колебљивим индивидуалистима, неспособним за строгу партијску дисциплину.⁸ То неповерење је важило за стару, буржоаску интелигенцију, те је стога најважнији задатак новог универзитета био да ствара „нову социјалистичку интелигенцију“, васпитану на основама марксизма-лењинизма, одану Партији и спремну за преузимање руководеће улоге у развоју привреде, друштва, просвете и у изградњи социјализма.⁹ Универзитет је посматран као „фабрика кадрова“ која је требало да „производи стручњаке“ и „нову социјалистичку интелигенцију“. У свему томе није било никаквих трагова свести о аутономији установе:

7 Драгомир Бончић, „Београдски универзитет 1944/45. – ‘на прагу новог доба’“, 1945. *крај или нови почетак? Тематски зборник радова*, ур. Зоран Јањетовић, (Београд: Институт за новију историју Србије, Музеј жртва геноцида, 2016), 605–625; Dragomir Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004), 58–102; Момчило Митровић, „Обнова Универзитета 1944–1947“, *Универзитет у Београду 1838–1988*, 263–281.

8 О томе видети: Коста Николић, *Бољшевицација КПЈ 1919–1929. Историјске последице*, (Београд: Институт за савремену историју, 1994), 69–72.

9 Видети о томе излагање Митре Митровић, министарке просвете Србије и чланице ЦК СКС: „Zapisnik sa savetovanja članova partije sa Univerziteta, 30. avgust 1945“, *Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945–1948*, prir. Đorđe Stanković, Момчило Mitrović, (Beograd: Centar za marksizam Univerziteta, 1985, 26–28).

у новом социјалистичком друштву, универзитет је припадао „народу“, те није било потребе да има икакву аутономију у односу на „народ“.

У постављеним циљевима наговештене су структурне и организационе промене; оснивање нових факултета, одсека и дисциплина; усклађивање са новим идеолошко-политичким, друштвеним и привредним условима; приближавање универзитета потребама и захтевима „народа“; „демократизација“ уписа, радикално повећање броја студената, па тако и високообразованих стручњака; итд. Нови „социјалистички Универзитет“ је требало утемељити на „демократизацији“ просвете коју је прокламовао први устав нове државе из 1946, као и на традицијама предратног студентског револуционарног покрета и на тековинама Народноослободилачке борбе, што је било предвиђено већ Резолуцијом о високим школама, Универзитету и академијама, која је донета априла 1945. Поред тога, универзитет је требало материјално обезбедити и строго контролисати и усмеравати; наставнике је требало надzirати, „преваспитавати“ и придобијати за Комунистичку партију и интересе социјализма (у супротном кажњавати); а студенте је требало идеолошко-политички обликовати и усмеравати ка марљивом учењу и што бржем оспособљавању за обнову и изградњу земље и новог социјалистичког друштва. То су, укратко, били основни задаци „новог социјалистичког Универзитета“, постављени непосредно после рата у партијским и државним органима, а касније разрађивани, допуњавани и прилагођавани актуелним унутрашњим и спољним политичким, економским и културним приликама (доношење Првог петогодишњег плана 1947, сукоб са Информбироом 1948, Трећи пленум ЦК СКЈ 1949, увођење друштвеног управљања 50-их година итд.). Све задатке и циљеве су у виду директива преносили и реализовали универзитетски и факултетски органи, као и партијске и студентске организације на Универзитету.¹⁰

10 Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 65–68, 103–136; Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, (Beograd: Rad, 1988), 107–119, 239–245; Драгомир Бонџић, „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990“, *Историја 20. века*, бр. 2, 2008, 395–404. - Треба истаћи да је исти однос власти био према свим југословенским универзитетима (и у Загребу и Љубљани) и да су задаци високог образовања формулисани у самом државном и партијском врху и за целу земљу. Видети: Magdalena Najbar-Agičić, *Kultura, znanost, ideologija. Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*, (Zagreb: Matica Hrvatska, 2013), 138–170; Вожо Репе, *Univerza v Ljubljani: sto let 1919–2019. svoboda duha*, (Ljubljana: Univerza, 2019). О збивањима на универзитетима средње и источне Европе под комунистичком влашћу после 1945. видети: John Connelly, *Captive University. The*

Саставни део оваквог приступа надлежних власти били су стални захтеви за реформом универзитета и високог образовања, који су у Србији и Југославији били присутни током читавог социјалистичког периода. Све те реформе, иако углавном неуспешне и недовршене, оставиле су дубоке последице у изгледу и функционисању високог образовања.

„СТАЛНА ЕВОЛУЦИЈА“ НАСТАВЕ КРАЈЕМ 40-ИХ
И ПОЧЕТКОМ 50-ИХ ГОДИНА И УВОЂЕЊЕ ДРУШТВЕНОГ
УПРАВЉАЊА НА УНИВЕРЗИТЕТ

Прве године после рата донеле су југословенском високом образовању сталне промене и лутања. Главне смернице тих промена постављала је владајућа партија преко државних просветних и партијских органа, руководећи се својим идеолошко-политичким мотивима, потребама привреде и друштва, искуствима Совјетског Савеза, и сударајући се са већ формираним и учвршћеним традицијама, формама и обичајима високошколских установа. Већ је речено да је основни задатак Универзитета у новом систему био брзо обезбеђивање довољног броја висококвалификованих кадрова за потребе државе, друштва и привреде. Код креатора нове структуре универзитета, режима студија и наставних планова и програма одмах се јавила дилема да ли треба кроз универзитетску наставу формирати стручњаке општег типа, широког образовања и стручности или ускостручне, ускоспецијализоване кадрове за тачно одређене профиле и радна места. У почетку је, по совјетском узору и захтевима привреде, тражено да се настава што више повезује са праксом, да се наставни планови и програми сажимају и скраћују, режим студија убрзава и профили високообразованих кадрова што више специјализују. Док су захтеви за повезивањем са праксом, скраћивањем програма и убрзањем студирања остали константа, захтев за уском специјализацијом је врло брзо напуштен, због стварних материјалних и кадровских могућности, али и због сукоба са Совјетским Савезом 1948. године. Уместо тога, кренуло се у изградњу „солидног општег стручњака“ који ће се касније у пракси специјализовати.¹¹

Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education 1945–1956, (The University of North Carolina Press, 2000).

11 Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 109–124, 183–206; Драгомир Бонџић, *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*, (Београд: Институт за савремену историју, 2010), 105–106.

Кључни оквир за обликовање високошколских установа и универзитетских наставних планова и програма поставио је Први петогодишњи план привреде донет у априлу 1947, прво на савезном а потом и на републичком нивоу. План је диктирао прилагођавање наставе захтевима и потребама привреде и прецизно одређивао број студената које је требало плански уписати на поједине факултете и број висококвалификованог кадра који је са појединих факултета требало да изађе у планираном периоду. Тако је на Београдски универзитет од 1947. до 1951. требало плански уписати 32.000 студената, инвестирати 1,8 милијарди динара и обезбедити дипломирање најмање 14.350 нових висококвалификованих стручњака, по тачно одређеним квотама. Главни задатак просветних органа, високошколских установа и наставника био је да прилагоде структуру факултета, наставне планове и програме и профиле дипломираних стручњака потребама овог плана. У складу са тим, мењана је структура факултета и универзитета, увођени нови предмети и облици наставе, доношени правилници о режиму студија и планови и програми наставе, уведено је ванредно студирање, летња пракса, планска настава. Ради испуњења планских задатака, 1948. је извршена темељна реорганизација Београдског универзитета тако што су из његовог састава издвојене Техничка велика школа и Медицинска велика школа, састављене од постојећих и новоформианих техничких и медицинских факултета. Таква раздвојеност високошколских установа је потрајала до 1954, када је постало јасно да она не доприноси квалитету наставе и побољшању ефикасности студија. У међувремену се показало и да је планске задатке у високошколској настави, плански упис студената и стварање кадрова тешко реализовати у пракси.¹²

Сукоб са Совјетским Савезом оставио је значајне последице на развој универзитетске наставе. Већ у марту 1948. на саветовању партијског и државног просветног руководства тражено је осамостаљивање земље у научном погледу, оснивање нових факултета, одсека и института и подизање квалитета наставе и уџбеника на свим нивоима школства.¹³ Започет је процес „десовјетизације“ наста-

12 Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944-1952*, 109-118; *Петогодишњи план развита народне привреде НР Србије у годинама 1947-1951*, (Београд: Службени гласник НРС, 1947), 52-90.

13 Архив Југославије (АЈ), Фонд ЦК СКЈ, 507, Идеолошка комисија, VIII/II4-d-(1-27), Записник са савјетовања са друговима из Комитета за школе и науку одржаног 2. марта 1948.

ве, напуштања совјетских модела у плановима и програмима, који је праћен и подстицањем идеолошко-политичког васпитања, изучавањем марксизма и лењинизма, јачањем „југословенског патриотизма“ и изградњом „новог лика стручњака“. Ново усмерење је уобличено на Трећем пленуму ЦК КПЈ, децембра 1949, када је потврђено и опредељење за што шире образовање на универзитету и избегавање уске специјализације стручњака.¹⁴

Ове опште смернице државне просветне политике у пракси су биле реализоване почетком 50-их година кроз напуштање разних видова совјетских модела и утицаја, децентрализацију одлучивања и константан рад на изменама организације наставе, режима студија и наставних планова и програма. Како је говорио ректор Београдског универзитета Вукић Миховић, планови и програми су се налазили у „сталној еволуцији“.¹⁵ Процес су реализовали универзитетски и факултетски органи, уз сарадњу и стални надзор, усмеравање и притиске државних просветних органа и партијских организација, и уз учешће Удружења универзитетских наставника, Савеза студената Југославије и међуфакултетских и међууниверзитетских форума. Циљ је био да се измени постојеће стање у коме су планови и програми били преопширни и пуни сувишних садржаја, број предмета превелик, уџбеници лоши и малобројни, стручни и „идеолошки“ ниво наставе низак и настава неприлагођена тежњи ка скраћењу студија и потребама привреде и друштва. Тражени су начини да се изврши коначна ревизија и скраћивање планова и програма, да се уклони сувишно и сажме неопходно градиво, смањи број предмета и часова и да се устале нови планови и програми. Наставу је требало повезати са праксом и развојем социјалистичке привреде и друштва и побољшати, како изменом планова и програма тако и материјалним улагањима, набавком опреме и материјала, издавањем уџбеника и набавком литературе, ширењем просторних капацитета, регулисањем политике уписа, критичком применом страних искустава.¹⁶ Тражено

14 Bondžić, *Beogradski univerzitet 1944–1952*, 119–127; АЈ, ЦК СКЈ, 507, II/7, Трећи пленум ЦК КПЈ, 29–30. децембар 1949; *Sednice CK KPJ 1948–1952*, pripr. Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić, (Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1985), 288–318, 483–490.

15 *Ректоров извештај о раду Универзитета у 1953/54*, (Београд: Универзитет, 1954), 20–22.

16 Бонџић, *Универзитет у социјализму*, 106–112; АЈ, ЦК СКЈ, 507, XIII, к-3, Записници Комисије за школство, 19. и 23. децембар 1950; АЈ, Фонд Министарство за науку и културу ФНРЈ, 316–62, О неким питањима наставе и студија на високим школама, 1950/51; АЈ, Фонд Савет за науку и културу ФНРЈ, 317–9–23, Израда нових наставних планова и програма, 3. децембар 1951; АЈ, ЦК СКЈ, 507, Идео-

је да се измени пракса наставника да наставу пренатрпавају чињеницама које „оптерећују меморију“ и пракса студената да „уче кампањски“, без разумевања, „за оцену“. Како је говорио ректор Илија Ђуричић, студенти не треба да „створе библиотеке у својим главама“, већ да се „оспособе да користе стручне библиотеке“.¹⁷

Истовремено, почетком 50-их година су интензивирани и напори да се питања високог образовања начелно реше доношењем савезног закона. Резултат је био први послератни Општи закон о универзитетима који је донет маја 1954. године. Закон је решавао нека конкретна питања режима студија и наставе, али његов кључни значај јесте увођење друштвеног управљања у високо образовање и формулисање новог односа између универзитета и друштва. Оснивањем савета универзитета и факултета, које су поред наставника и студената чинили представници друштвене заједнице које је делегирала републичка скупштина (касније републичко извршно веће), омогућен је утицај друштва на универзитет, на режим студија и наставни и научни рад. Тиме је власт успела да универзитет коначно потчини и прилагоди новим друштвено-политичким условима социјалистичког самоуправљања, да савлада отпор наставног особља и поништи „класичну аутономију“ установе. Основе које је поставио савезни закон, како у области друштвеног управљања тако и у настави, прецизиране су републичким Законом о универзитету и статутима универзитета и факултета из 1956. Статути факултета су прецизирали састав и надлежности органа управе, као и задатке факултета, наставне планове, распоред предавања и вежби, режим студија и полагања испита, начин уписа студената. Потврђено је усмерење на формирање стручњака општег типа, али и омогућена ужа специјализација увођењем постдипломске, специјалистичке и докторске наставе.¹⁸

лошка комисија, VIII, I-1/41, к-1, Записник са саветовања у ЦК КПЈ по питању универзитета, 16. јануара 1952.

17 *Универзитетски весник*, бр. 45, 28. фебруар 1951, 1.

18 Бонџић, *Универзитет у социјализму*, 73–104; Снежана Бојовић, „Закон о Универзитету из 1954. године“, *Годишњак за друштвену историју*, бр. 1–3, 2004, 194–200; Општи закон о универзитетима, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 27, 30. јун 1954, 445–450; Закон о универзитетима, *Службени гласник НРС*, бр. 13, 17. март 1956, 229–242; *Статути Универзитета и факултета*, (Београд: Универзитет, 1956). Сви законски прописи о високом образовању после 1945. могу се наћи у: *Zbornik zakona i uredbi o Univerzitetu u Beogradu (1945–2000)*, I–III, прир. Branislava Grbić, (Београд: Универзитет, 2008).

ТЕМЕЉНА РЕФОРМА ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА КРАЈЕМ 50-ИХ И ТОКОМ 60-ИХ ГОДИНА

Сређином 50-их година јасно је уочавано да ни законском регулативом ни сталним изменама режима студија и наставних планова и програма нису решавани главни проблеми високошколске наставе. Планови и програми су и даље били „преоптерећени“, прописи о режиму студија нису били поштовани, проценат похађања предавања и вежби је био низак, студенти су углавном учили „кампањски“ и на испитима су у просеку показивали слаб успех. Квалитет наставе није био на жељеном нивоу, ефикасност студија је била ниска, Универзитет није испуњавао основни задатак и није брзо школовао довољан број стручног и идеолошки подобног кадра за потребе државе, друштва и привреде. Средином деценије, на Београдском универзитету је у предвиђеном року студије просечно завршавало свега 3–4% уписаних студената; уопште је завршавало свега 25% уписаних студената, а студије су трајале много дуже него што је било предвиђено. Радило се о великом губитку времена, енергије и материјалних средстава, великом оптерећењу и штети за цело друштво. Још увек није постојао довољан број наставног и помоћног наставног особља и капацитети факултета, и поред великих улагања, нису били сразмерни броју уписаних студената. Материјалне могућности и систем студија нису омогућавали брзо и ефикасно школовање квалитетног стручног кадра, за којим су потребе расле са развојем привреде, посебно индустрије, током друге половине 50-их година. Број студената у послератном периоду у Србији порастао је са око 15.000 1945. на око 40.000 1955. године, што је говорило о успеху просветне политике, али развој је био стихијски и доводио је до бројних проблема. Пораст број дипломираних није био сразмеран порасту броја студената, растао је број апсолвената и број старијих несвршених студената. Због „демократизације“ уписа, на универзитет је долазио велики број студената са slabим предзнањем, који су врло брзо напуштали студије. Почетком 1955. формирана је при Извршном већу НР Србије Комисија за перспективни развој Београдског универзитета, која је свеобухватно проучила стање на Универзитету и понудила систематска и радикална решења.¹⁹ Било је јасно да се мора спровести реформа

19 Бонџић, *Универзитет у социјализму*, 112–126; *Извештај о раду Универзитета 1954/55. године*, (Београд: Универзитет, 1955); *Извештај о раду Универзитета 1955/56. године*, (Београд: Универзитет, 1956); *Комисија за проучавање перспективног развоја Универзитета*, (Београд: Универзитет, 1955); *Економско-*

високог образовања, у оквирима опште реформе образовања која је била у току, којом би се коначно уобличио јединствен социјалистички образовни систем, системски увело друштвено управљање просветом, побољшао квалитет и ефикасност образовања и брзо обезбедио довољан број школованих стручњака. Према неким проценама с краја 50-их година, у Југославији је годишње било потребно школовати око 40.000 високообразованих стручњака, што је са тадашњим начином и дужином студирања било немогуће постићи.²⁰

Реформа високог школства, започета у лето 1957, спровођена је крајем деценије и надовезивана на реформу општег образовања која је већ била при крају. При Савезној народној скупштини и Савезном извршном већу основана је јула 1957. Комисија за питања универзитета, високих и виших школа и низ поткомисија, а на републичком нивоу су 1958. формирана одређена тела (Заједничка комисија Извршног већа НРС и Универзитетског савета и низ поткомисија) која су, у сарадњи са просветним, универзитетским органима, стручним друштвима, удружењем наставника, партијском и студентском организацијом на универзитетима, размотрила опште стање, организацију и садржај наставе, поставила основне принципе и дала конкретна решења за уобличавање ефикаснијег, друштвеној и привредној пракси кориснијег високошколског система. Савезна комисија је произвела обиман материјал и дала завршни елаборат „Предлог Комисија за реорганизацију универзитета, високих и виших школа“. Јуна 1958. Савезна народна скупштина је донела и Препоруку о стварању даљих услова за редовно образовање висококвалификованих стручњака на факултетима. У оквиру реформе, крајем 50-их година на нивоу универзитета је примењиван низ мера које су отклањале основне недостатке наставе и убрзавале полагање испита и завршавање студија (измене планова и програма и статута, контрола успеха, стимулисање студената и др.). Појављивали су се и отпори, пре свега код старијих наставника, који су сматрали да се подстицањем брзине дипломирања запоставља квалитет, да се не сме смањивати обим градива, да се кадрови не могу „производити“, да се реформом снижава ниво универзитетске наставе, да демокра-

društvene osnove sistema školstva u FNRJ, (Београд: Економски институт НР Србије, 1955); АС, БУ, ф. 54, Записник са Универзитетске скупштине, 30. 9. 1957.

20 О општој реформи образовања у Југославији 50-их година видети: Сања Петровић Теодосијевић, *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959*, (Београд: Институт за новију историју Србије, 2018).

тизација уписа шкоди квалитету наставе и стручних кадрова, да ће се за пар година поново тражити нове реформе.²¹

Упркос томе, универзитетски и државни органи су довршавали рад на реформи и доносили нове прописе. Јуна 1960. донета је Резолуција Савезне народне скупштине о образовању стручних кадрова. Реформска решења су законски уобличена јула 1960. у Општем закону о факултетима и универзитетима и касније допуњавана и прецизирана у републичком Закону о високом школству НР Србије из децембра 1962, и изменама и допунама из априла 1965. којима је текст усаглашен са Уставом СФРЈ из 1963. и другим прописима. Основни циљ је био повећавање броја високошколованог кадра и његово усклађивање са потребама привреде и друштвеног живота. Зато је уведен принцип вишестепене наставе, састављен од три повезана нивоа школовања (први од две године у рангу више школе, други од још две до три године у рангу факултета и трећи од две године усавршавања и припреме за одбрану магистарског рада, као нужног степеника за одбрану доктората и бављење научноистраживачким радом). Студент је после сваког степена могао да настави школовање или да се запосли на предвиђеном радном месту. Вршена је инверзија наставе, тако што су у првим годинама предавани стручни предмети како би студенти на првом степену добијали практична знања. Традиционални високошколски систем је разбијен, а режим и садржаји наставе подељени мимо стручних, наставних и научних захтева, већ у складу са разгранатим привредним и друштвеним потребама. Исти циљ је имало форсирање ванредног студирања, које је реформом прописано на свим факултетима, ради повећавања броја високошколованих кадрова и олакшавања високог образовања запослених радника и стручњака из праксе.²²

21 АЈ, Фонд Савезни секретаријат за просвету и културу СИБ-а, 318–154, Комисија за питање универзитетских студија; АЈ, Фонд СИБ, 130-530-887; АС, БУ, ф. 45, ф. 56, ф. 58, ф. 97; Историјски архив Београда (ИАБ), Фонд Градски комитет (ГК), ф. 357, Информација о раду на реформи и реорганизацији Универзитета, 26. 1. 1960; Бонџић, *Универзитет у социјализму*, 126–145; Krste Crvenkovski, *Problemi reforme univerziteta* (Београд: Kultura, 1959); *Izveštaj o radu Univerziteta 1957/58. године*, (Београд: Универзитет, 1958).

22 Општи закон о факултетима и универзитетима, *Службени лист ФНРЈ*, бр. 29, 20. 7. 1960, 621–628; Закон о високом школству, *Службени гласник НРС*, бр. 51, 22. 12. 1962, 777–790; Закон о високом школству, *Службени гласник СРС*, бр. 22, 29. 7. 1962, 777–790; *Izveštaj o radu Univerziteta u školskoj 1959/60*, (Београд: Univerzitet, 1960); Krste Crvenkovski, „Reforma visokoškolskog obrazovanja u FNRJ“, *Univerzitet danas*, br. 5–6, 1960, 155–165; АС, БУ, ф. 52 и 53, Закон о универзитетима и факултетима 1960; „Reforma visokog školstva“, *Jugoslovenski pregled*, jun

Законом је потврђена могућност уписа на факултет из радног односа и укинута су сва ограничења. Даље су усавршаване и одредбе о друштвеном управљању; у састав универзитетских и факултетских савета су укључени студенти, запослени на универзитетима и факултетима и представници локалне средине и радних организација. Све већу улогу су добијале скупштине универзитета и факултета, које су формиране на делегатском принципу, а слабила је улога универзитетских и факултетских управа. Важну улогу су имала и већа година, која су чинили сви наставници, асистенти и представници студената сваке године. Све више су јачали факултети, а смањивана права и надлежности универзитета. Ради повећања броја кадрова требало је повећавати и број високошколских установа, тако да је, упркос материјалним и кадровским проблемима, решено да се оснивају нови факултети, да право оснивања добију територијалне јединице и привредне организације и да се тако утиче на приближавање теоријске наставе и праксе и добије вишеструка просветна и привредна корист. Поред оснивања нових факултета у Београду, убрзан је процес деметрополизације високог школства, односно оснивања факултета и виших школа у местима ван Београда, уз помоћ Београдског универзитета, локалних средина и привреде. Тако је 1960. основан Универзитет у Новом Саду и низ факултета у Нишу, Приштини, Крагујевцу, Бору, Титограду, који су постали језгро за оснивање нових универзитета у наредном периоду (Ниш 1965, Приштина 1969. итд.). Београдски универзитет је 1962. имао 26 факултета, од тога 18 у Београду, а Универзитет у Новом Саду шест факултета. Поред тога, у Србији су постојале и четири уметничке академије, две високе и 51 виша школа.²³

Тако је током 60-их година покушавано да се реформом на више начина реше главни проблеми високошколске наставе: ширена је мрежа високошколских установа и школски простор; знатно је повећаван укупан број студената и број дипломаца; увођена је вишестепена настава, подстицано је ванредно студирање, повећавана је могућност студирања, квалитет наставе, просечна брзина и ефикасност студирања; доношени су нови статuti и наставни планови и програми; преко друштвеног управљања високошколске установе су приближаване привреди и друштву; и у крајњој линији, повећаван је број висококвалификованих стручњака. Међутим, спровођење ре-

1960, 267-270; „Sprovođenje reforme visokog školstva“, *Jugoslovenski pregled*, мај 1962, 223-225; Бонџић, *Универзитет у социјализму*, 142-154, 156-200; Бојовић, *200 година Београдског универзитета*, 245-255.

23 Исто.

форми је наилазило на бројне тешкоће и проблеме: ширење школске мреже и деметрополизација нису увек имали солидну материјалну и кадровску основу, што се неповољно одражавало на ниво студирања; вишестепена настава на већини факултета није показала добре резултате, није заживела и убрзо је напуштена (већ 1966); студенти после завршеног првог степена нису одлазили у привреду, већ су углавном настављали студије; промењени наставни планови и програми и нови профили стручњака нису имали довољно квалитета и нису одговарали захтевима привреде; у неким областима (друштвеним наукама) дошло је до хиперпродукције кадрова и пораста незапослености, док је у другим владао дефицит; факултети су беспотребно уводили мноштво усмерења и одсека; однос теоријске и практичне наставе није задовољавао; настава трећег степена је слабо извођена, уписиван је велики број студената, а мали број је завршавао; споро је развијан научноистраживачки рад; ванредно студирање није показивало квалитет ни ефикасност; на факултетима није било довољно наставника и асистената, које је било тешко привући у наставу; није било довољно ни учила, уџбеника ни материјалних средстава; органи друштвеног управљања су се углавном бавили статутарним и финансијским питањима и остваривали су мали утицај на развој наставе и научног рада; студентски стандард је био у опадању; велики проценат студената је напуштао студије, а просек студирања је износио између 6,8 и 7,2 године. Током 60-их континуирано су постављани захтеви да се наставни планови и програми даље мењају, осавремењавају и приближавају привреди, да се исправе грешке и недостаци, преиспита мрежа установа, ограничи упис студената, побољша финансирање, унапреди квалитет и материјално стање високог школства, број и профил високошколованих стручњака формира на основу стварних потреба. Реформа је требало да буде сталан процес условљен развојем науке и привреде и потребама друштва.²⁴

Зато се у државним просветним органима на свим нивоима, на факултетима и универзитетима и у студентској и партијској организацији, преко низа дискусија и бројних комисија, стално радило на реформи универзитета, критици постојећег стања и давању предлога и нових решења. Тај рад је интензивирао посебно после привредне

24 АЈ, Фонд Савезни секретаријат за образовање и културу, 319–193, Високо школство 1966–1967; Закључци о развоју високог школства у Србији 1953–1963, *Службени гласник СРС*, бр. 17, 30. 4. 1964, 329–332; „Visoko školstvo 1960–1966“, *Jugoslavenski pregled*, april 1967, 173–182; Бојовић, *200 година Београдског универзитета*, 252–273; Бонџић, „Просвета и наука“, 421.

реформе средином 60-их година, која је оставила значајне последице на високо школство, а посебно после студентских демонстрација 1968. које су, поред кризе читавог друштва, изнеле на видело и бројне недостатке високог образовања. Изнова се кретало у стварање „новог социјалистичког самоуправног Универзитета“. Током 1969. о реформи је расправљано на свим нивоима, а формиран је и Координациони одбор за реформу Универзитета. У фокусу су била питања самоуправљања, односа универзитета и факултета, режим студија, финансирање, кадровска, наставна и материјална питања, студентски проблеми. Крајем 60-их година је расправљано о више предлога и нацрта закона о факултетима и универзитетима, али ниједно решење није усвојено и дискусије и рад на реформи су пренети и у нову деценију, у којој је постепено настајала и нова политичка, државно-правна, друштвено-економска и културно-просветна атмосфера.²⁵

РЕФОРМЕ 70-ИХ И 80-ИХ ГОДИНА – УДРУЖЕНИ РАД И УСМЕРЕНО ОБРАЗОВАЊЕ

После свих промена у претходним деценијама, у Југославији се од почетка 70-их година и даље упорно радило на реформи и сада трагало за „аутентичном социјалистичком школом“, потпуно новим југословенским системом образовања и васпитања. Основу за тражене промене чиниле су одлуке партијских и државних органа и темељне промене политичког и друштвено-економског система које су биле у току. Амандмани с краја 60-их и почетка 70-их година и нови устав из 1974. дубоко су изменили југословенску државу и друштво. Југославија је децентрализована и конфедерализована, републике и покрајине су добиле велике надлежности, држава је уређена у складу са принципима самоуправног социјализма и удруженог рада, уведен је делегатски систем, измењена структура органа власти на свим нивоима. Уведене су основне организације удруженог рада (ООУР) које су међусобне односе уређивале самоуправним споразумима и друштвеним договорима. Финансирање се одвијало преко самоуправних интересних заједница (СИЗ) у којима су се налазили делегати радних организација, друштвено-политичких заједница и уста-

25 АЈ, 319–41, Информација о неким актуелним питањима система образовања у светлу последњих догађаја код нас, јун 1968; АЈ, 319–193, Активности и проблеми у развоју и спровођењу реформе високошколског образовања, март 1971; „Наромена о reformi Univerziteta“, *Student*, br. 22, 3. 11. 1968, 1; Бојовић, *200 година Београдског универзитета*, 252–253, 276–280.

нова. Основни задаци реформе високог образовања (и образовања уопште) били су уклапање у самоуправни систем удруженог рада, регулисање односа са друштвом и привредом, регулисање начина финансирања и расподеле дохотка, а потом и реформисање наставе и планова и програма, повећавање ефикасности студирања, једнак приступ студијама за све слојеве друштва, уклапање дипломираних стручњака у захтеве удруженог рада, развој науке. Сва ова питања су третирана у низу предлога, нацрта и смерница партијских, државних и универзитетских органа (најважнији су били Резолуција Савезне народне скупштине о развоју васпитања и образовања на самоуправној основи из марта 1970, Резолуција X конгреса СКЈ Задаци СКЈ у социјалистичком самоуправном преображају васпитања и образовања из 1974, Резолуција VII конгреса СКС), а потом су регулисана законима и самоуправним прописима.²⁶

Од априла 1971. основни и највиши орган управљања на универзитетима постала је скупштина, коју су чинили представници наставника, асистената, студената, радника универзитета и друштвено-политичких органа и организација, са равноправним учешћем у расправи и одлучивању. Децембра 1972. донет је Закон о високом школству, који је допуњаван и мењан 1974, 1975, 1976. и 1978. Законом је знатно ослабљен универзитет који је представљао лабаву заједницу факултета, а у њега су се могле укључивати и ванфакултетске институције. Уз то, високо школство је потпуно идеологизовано. Међу осталим задацима универзитета нашло се и „васпитавање и образовање на основама марксистичког учења у складу са циљевима самоуправног социјалистичког друштва и у духу равноправности, братства и јединства народа и народности Југославије и одбране њене независности“. Као критеријум за избор наставника у Закону се отворено појавила и „идејно-политичка и морална подобност“ за вршење наставно образовне делатности. Самоуправним споразумом је 1973. конституисан Београдски универзитет као самоуправна и самостална заједница факултета, а 1974. донет је Статут којим је предвиђен Савет, који су чинили делегати Скупштине, друштвене заједнице и заинтересованих организација, као и Универзитетско веће и Научно наставно веће. У наредном периоду и други универзитети и факултети су доносили своје статуте, друштвене договоре

26 Бонџић, „Просвета и наука“, 423–425; Томислав Богавац, *Суштина и садржај самоуправног социјалистичког преображаја образовања и науке*, (Београд: Комунист, 1978); „Promene u sistemu vaspitanja i obrazovanja“, *Jugoslovenski pregled* 9–10, 1990, 231–244.

и самоуправне споразуме којима су се уклапали у систем удруженог рада и њему прилагођавали структуру, правила уписа, режим студија и наставне планове и програме. Факултети су се трансформисали у радне организације (РО) или ООУР-е и требало је да омогуће свим члановима (наставницима, асистентима, студентима и радницима) да равноправно управљају и одлучују о дохотку и другим питањима у саветима и већима и на зборовима радних људи (потом и путем јавног изјашњавања и референдума). Процес сложене самоуправне реформе је текао неуједначено и уз бројна неразумевања и неуспехе и потпуно је закљонио промене наставних планова и програма, осавремењавање наставе, повећање ефикасности студија и решавање кључних проблема универзитета.²⁷

Поред реформе наставе и уклапања у систем удруженог рада, више и високо школство је требало уклопити и у систем усмереног образовања, који је увођен средином деценије. У Београду је 1974. формирана Међурепубличка и међупокрајинска комисија за реформу система образовања и васпитања, а процес је текао различитим темпом у појединим републикама и покрајинама и на појединим нивоима образовања. О реформи је и даље расправљано на свим државним, партијским и просветним нивоима, а основу за расправе средином 70-их година чинио је материјал *Непосредни задаци и основна опредељења у правцима реформе високошколског образовања, као саставног дела усмереног образовања* (1975). Увођењем усмереног образовања гимназије су укинуте, а средња школа је подељена у два дела, при чему је први био општи, док је други усмеравао на различита занимања и степене стручности и омогућавао наставак школовања на вишим и високим школама. Уведена је класификација занимања и подела на осам степена стручне спреме, од најпростијих послова до доктората, и на сваком нивоу је дата могућност запошљавања или наставка школовања. Циљеви реформе и прописи универзитета и факултета су крајем 70-их и почетком 80-их година, уз много критика и отпора, мењани и прилагођавани захтевима који су постављани у разним реформским документима (Смисао и правци реформе високог образовања, 1980; Резолуција о самоуправном социјалистичком преображају вишег и високог школства, 1983. и др.). Истовремено, на факултетима су мењани планови и програми, повећаван број смерова и

27 Закон о високом школству, *Службени гласник СРС*, бр. 51, 15. 12. 1972; Бојовић, 200 година Београдског универзитета, 278–290; Snežana Bojović, „Samoupravno organizovanje Beogradskog univerziteta 70-ih godina“, *Pedagogija*, br. 1, 2007, 80–95.

стручних профила, укључивано марксистичко васпитање и припрема за општенародну одбрану, предвиђано перманентно образовање.²⁸

На крају је Законом о високом школству из маја 1986. високо и више школство уклопљено у јединствени систем усмереног образовања. Одређени су циљеви образовања, услови уписа, надлежности СИЗ-а усмереног образовања, доношење плана уписа и наставних планова и програма, подела на струке, профиле, занимања и степене стручне спреме итд. Прецизиране су одредбе о самоуправљању и удруженом раду и прописано финансирање и повезивање високих и виших школа са средњим школама и са привредним и друштвеним организацијама и њиховим потребама преко Републичке заједнице усмереног образовања. Сматрало се да је стварањем јединственог система и потпуном хоризонталном проходношћу за све слојеве друштва коначно превазиђен дуализам у образовању и укинута разлика између физичког и умног рада. Током друге половине 80-их година радило се на спровођењу Закона, организационим и структурним променама, доношењу статута Универзитета (1987), одређивању смерова и профила, измени планова и програма, утврђивању матичности факултета, регулисању финансирања преко СИЗ-ова и ОУР-а. Формирана су наставно-научно већа, скупштине, разне комисије и други органи универзитета и факултета. Међутим, напори су имали мале резултате, што због нејасноћа и непримењивости законских решења, а што због дубљих историјских и друштвено-политичких промена у земљи и свету крајем 80-их година.²⁹

СЛОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА ПОЧЕТКОМ 90-ИХ ГОДИНА

Југословенска држава је крајем 80-их година западала у све дубљу политичку и друштвено-економску кризу. Међурејубличке и међунационалне тензије су постајале све јаче, а социјалистички самоуправни систем све слабији. Владајући Савез комуниста Југославије се распао и током 1990. године у републикама су одржани више-

28 Бонџић, „Просвета и наука“, 425–427; Бојовић, *200 година Београдског универзитета*, 278–290, 304–320, 331–338.

29 Закон о усмереном образовању и васпитању, *Службени гласник СРС*, бр. 14, 18. 4. 1986, 1029–1065; Бонџић, „Просвета и наука“, 427; Бојовић, *200 година Београдског универзитета*, 338–356.

страначки избори. Социјалистички самоуправни систем је укинут, а ускоро је и сама југословенска држава престала да постоји.³⁰

Крајем 80-их година почеле су критике, укидање усмереног образовања и процедура измене Закона из 1986. Већ јануара 1990. донет је Закон о универзитету, који је значио формални крај усмереног образовања у високом школству, почетак враћања аутономије и укидање механизма друштвене контроле, јачање универзитета, повезивање образовног и научног рада, измену начина финансирања и укидање СИЗ-ова. Одлуке о наставним плановима и програмима и режиму студија пренете су са државе на универзитете и факултете, формирана је Заједница универзитета Србије, уведен је квалификациони испит за упис, поштрени режим студија, повећане надлежности наставно-научних већа и стручних комисија. Тражена је рационализација високошколске мреже, модернизација и повећање квалитета наставе, повезивање са привредом, ефикасније дипломирање, повећавање могућности запошљавања, веће улагање у материјални положај универзитета, наставника и студената. После доношења Закона, донети су статuti универзитета и факултета, вршене организационе промене и мењани наставни планови и програми тако што су сажимани и ослобађани од идеолошких садржаја (укинут је марксизам, а уведена наука о друштву). Промене су значиле почетак деполитизације универзитета, који су постали сложене, највише научне и образовне установе, са задатком да стварају научни поглед на свет.³¹ Међутим, делимично повраћена аутономија високог школства није била коначна. Одмах се почело радити на измени закона и, у новим условима, држава је поново однела превагу. Нови закон о универзитету је донет августа 1992. и њиме је обезбеђена контрола владе над универзитетом, а студенти искључени из процеса управљања. Високом образовању у Србији су у наредном периоду предстојала нова искушења, нове борбе за аутономију и нове реформе.³²

30 Мари Јанин Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, (Београд: Сlio, 2013), 367–379; Коста Николић, *Једна изгубљена историја – Србија у 20. веку*, (Београд: Службени гласник, 2016), 225–243.

31 Закон о универзитету, *Службени лист СРС*, бр. 5, 26. 1. 1990, 172–174; „Promene u sistemu vaspitanja i obrazovanja“, *Jugoslovenski pregled* 9–10, 1990, 231–244; Бонцић, „Просвета и наука“, 429–430; Бојовић, *200 година Београдског универзитета*, 383–392.

32 Видети: Dragomir Bondžić, „Visoko školstvo u Srbiji u tranziciji i socijalizmu – komparativni istorijski pregled“, *Konferencija Savremeni svet i procesi tranzicije*, VIII, ur. Slobodan Nešković, (Kragujevac: CSINB, 2010), 269–281.

Може се рећи да је после Другог светског рата, у оквиру социјалистичке Југославије, пређен значајан пут у успону високог образовања у Србији. Оно је било у сталном процесу реформисања и реорганизације, који је подстицан објективним научним и просветним потребама, развојем и потребама привреде и друштва, али и идеолошко-политичким циљевима и мотивима, које је све укупно дефинисала и наметала владајућа партија преко својих и државних органа и друштвених организација. После скоро пола века изградње и реформе социјалистичког високог образовања нису постигнути основни циљеви и процес реформи је остао недовршен. Мада су резултати развоја били видљиви кроз многе податке (у Србији је 1987. постојала 141 високошколска установа, радило 11.580 наставника, студирало 166.123 студента, дипломирало 21.323 студента; после рата је докторирало 8.664, магистрирало 13.625, а специјализирало 2.482 лица),³³ материјално стање високог школства је и даље било лоше, ефикасност студија ниска, број установа превелик и нерационалан, наставни планови и програми преобимни, уписивано је много студената, од којих и даље ни петина није дипломирала на време, структура студената је била лоша, могућности запошљавања мале и координација високог школства са потребама привреде и друштва слаба, питање аутономије и управљања нерешено. И после неуспешне потраге за социјалистичким универзитетом, морале су доћи нове потраге и нове реформе.

РЕЗИМЕ

Високо образовање у Србији је од 1945. до пропасти социјалистичке Југославије почетком 90-их година било у сталном процесу реформе. Тај процес је наметала и спроводила Комунистичка партија Југославије/Савез комуниста Југославије, која је као једина политичка снага градила социјалистички систем и диктирала све политичке, друштвене, економске и културне процесе, па тако и просветну политику у земљи. У почетку посматраног периода, високо образовање у Србији је представљао само Београдски универзитет, да би од 60-их година, у оквиру децентрализације, која је такође представљала део реформе, настали нови универзитети и факултети. Такође, до 60-их година, процес реформе високог образовања је био централизован и спровођен на федералном нивоу. Од тада је процес децентрализова-

33 *Jugoslavija 1918-1988, statistički godišnjak*, red. Dušan Miljković, (Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1989), 364-367.

ције и слабљења централне власти спровођен преко републичких органа, мада су и даље основне тенденције и идеолошко-политички оквири били заједнички. Циљеви и садржај реформи су у великој мери били стручни, наставни и научни. Произилазили су из потребе да се настава побољша и осавремени, приближи нивоу и убрзаном развоју савремене науке и технике. Истовремено, снажан печат реформама давале су потребе и захтеви привреде и друштва за одређеним бројем високообразованих стручних кадрова, тачно одређених стручних профила и знања. Те кадрове је требало школовати у довољном броју, у одређеним временским роковима и са довољним знањима за обављање одређених послова. На крају, све реформе су имале и идеолошко-политички садржај и требало је да заснују наставу на марксизму и да обликују идеолошко-политичке ставове студената. Може се закључити да ни у једном од ових сегмената реформе спровођене у посматраном периоду нису дале жељене резултате.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Југославије: Фонд 507, ЦК СКЈ; Фонд 316, Министарство за науку и културу ФНРЈ; Фонд 317, Савет за науку и културу ФНРЈ; Фонд 318, Савезни секретаријат за просвету и културу СИБ-а; Фонд 319, Савезни секретаријат за образовање и културу СФРЈ; Фонд 130, СИБ.
- Архив Србије. Фонд 200, Београдски универзитет.
- Историјски архив Београда. Фонд Градски комитет.
- Ekonomski institut NR Srbije. *Ekonomsko-društvene osnove sistema školstva u FNRJ*. Beograd: Ekonomski institut NR Srbije, 1955.
- *Zapisnici i izveštaji univerzitetskog komiteta KPS 1945-1948*, priredili Đorđe Stanković, Momčilo Mitrović. Beograd: Centar za marksizam Univerziteta, 1985.
- *Jugoslavija 1918-1988, statistički godišnjak*, red. Dušan Miljković. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1989.
- *Петогодишњи план развита народне привреде НР Србије у годинама 1947-1951*. Београд: Службени гласник НРС, 1947.
- *Sednice CK KPJ 1948-1952*, priredili Branko Petranović, Ranko Končar, Radovan Radonjić. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1985.
- Универзитет. *Статуту Универзитета и факултета*. Београд: Универзитет, 1956.
- Универзитет. *Ректоров извештај о раду Универзитета у 1953/54. години*. Београд: Универзитет, 1954.
- Универзитет. *Извештај о раду Универзитета 1954/55. године*. Београд: Универзитет, 1955.

- Универзитет. *Извештај о раду Универзитета 1955/56. године*. Београд: Универзитет, 1956.
- Универзитет. *Извештај о раду Универзитета 1957/58. године*. Београд: Универзитет, 1958.
- Univerzitet. *Izveštaj o radu Univerziteta u školskoj 1959/60. godini*. Beograd: Univerzitet, 1960.
- Универзитет. *Комисија за проучавање перспективног развоја Универзитета*. Београд: Универзитет, 1955.
- *Zbornik zakona i uredbi o Univerzitetu u Beogradu (1945–2000)*, I–III, priredila Branislava Grbić. Beograd: Univerzitet, 2008.

- Богавац, Томислав. *Суштина и садржај самоуправног социјалистичког преображаја образовања и науке*. Београд: Комунист, 1978.
- Бојовић, Снежана. „Реформа Лицеја, Велике школе и оснивање Универзитета у Србији“. *Историјски гласник* 1/1986, 69–82.
- Бојовић, Снежана. „Закон о Универзитету из 1954. године“. *Годишњак за друштвену историју*, бр. 1–3, 2004, 194–200.
- Војовић, Snežana. „Samoupravno organizovanje Beogradskog univerziteta 70-ih godina“. *Pedagogija*, br. 1, 2007, 80–95.
- Бојовић, Снежана. *200 година Београдског универзитета 1808–2008*. Београд: Принцип, 2008.
- Bondžić, Dragomir. *Beogradski univerzitet 1944–1952*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 2004.
- Бонџић, Драгомир. „Просвета и наука у Србији и Југославији 1945–1990“. *Историја 20. века* 2/2008, 395–404.
- Бонџић, Драгомир. *Универзитет у социјализму. Високо школство у Србији 1950–1960*. Београд: Институт за савремену историју, 2010.
- Bondžić, Dragomir. „Visoko školstvo u Srbiji u tranziciji i socijalizmu – komparativni istorijski pregled“. *Konferencija Savremeni svet i procesi tranzicije*, VIII, ur. Slobodan Nešković, 269–281. Kragujevac: CSINB, 2010.
- Бонџић, Драгомир. „Београдски универзитет 1944/45. – ‘на прагу новог доба’“. *1945. крај или нови почетак? Тематски зборник радова*, ур. Зоран Јањетовић, 605–625. Београд: Институт за новију историју Србије, Музеј жртва геноцида, 2016.
- Бонџић, Драгомир. „Београдски универзитет“. *Лексикон Првог светског рата у Србији*, уредили Станислав Сретеновић, Данило Шаренац, 284–288. Београд: Институт за савремену историју, Друштво историчара Србије, 2015.
- Bondžić, Dragomir. „The Fate of The Professors of Belgrade University under German Occupation, 1941–1944“. *Totalitarian and 20th Century Studies*, Tom 2/Vol 2, 170–184. Warsaw: Instytut Pileckiego, 2018.
- Димић, Љубодраг. „Универзитет у Београду као научни и културни чинилац 1929–1941. године“. *Универзитет у Београду 1838–1988*, збор-

- ник радова, ур. Душан Татић, Ђорђије Ускоковић, 209–240. Београд: Савремена администрација, 1988.
- Dimić, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Београд: Rad, 1988.
  - Ђуровић, Арсен. *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*. Београд: Историјски институт, 2004.
  - Јанковић, Драгослав. „Претварање Велике школе у Универзитет“. *Универзитет у Београду 1838–1988*, зборник радова, ур. Душан Татић, Ђорђије Ускоковић, 51–62. Београд: Савремена администрација, 1988.
  - Љушић, Радош. *Кнежевина Србија (1830–1839)*. Београд: САНУ, 1986.
  - Љушић, Радош. „Од Велике школе до Лицеја 1808–1838“. *Универзитет у Београду 1838–1988*, зборник радова, ур. Душан Татић, Ђорђије Ускоковић, 3–17. Београд: Савремена администрација, 1988.
  - Митровић, Момчило. „Обнова Универзитета 1944–1947“. *Универзитет у Београду 1838–1988*, зборник радова, ур. Душан Татић, Ђорђије Ускоковић, 263–281. Београд: Савремена администрација, 1988.
  - Najbar-Agičić, Magdalena. *Kultura, znanost, ideologija. Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*. Zagreb: Matica Hrvatska, 2013.
  - Николић, Коста. *Бољшевиизација КПЈ 1919–1929. Историјске последице*. Београд: Институт за савремену историју, 1994.
  - Николић, Коста. *Једна изгубљена историја – Србија у 20. веку*. Београд: Службени гласник, 2016.
  - Павловић, Момчило. *За Тита или за краља. Избори за Уставотворну скупштину 1. новембра 1945*. Београд: Институт за савремену историју, 2007.
  - Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije 1818–1988*, III. Београд: Nolit, 1988.
  - Петрановић, Бранко. „Окупатор и Београдски универзитет 1941–1944“. *Историографске контроверзе*, 421–432. Београд: Службени лист СРЈ, 1998.
  - Петровић Теодосијевић, Сања. *Отећемо светлост бучном водопаду. Реформа основношколског система у Србији 1944–1959*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2018.
  - Репе, Вођо. *Univerza v Ljubljani: sto let 1919–2019. svoboda duha*. Ljubljana: Univerza, 2019.
  - Самарџић, Радован. „Наука код Срба у XIX и XX веку“. *Историја српског народа*, VI књига, 2. том. Београд: СКЗ, 1994.
  - *Сто година Филозофског факултета 1863–1963*, ур. Радован Самарџић. Београд: Филозофски факултет, 1963.
  - Тешић, Владета. „Школе и настава“. *Историја српског народа*, VI књига, 2. том. Београд: СКЗ, 1994.
  - Трговчевић, Љубинка. *Научници Србије и стварање југословенске државе 1914–1920*. Београд: Народна књига, СКЗ, 1986.

- Трговчевић, Љубинка. *Планирана елита. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*. Београд: Службени гласник, Историјски институт, 2003.
- Универзитет. *Споменица о отварању Универзитета*. Београд: Универзитетски савет, 1906.
- Connelly, John. *Captive University. The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education 1945–1956*. The University of North Carolina Press, 2000.
- Crvenkovski, Krste. *Problemi reforme univerziteta*. Београд: Kultura, 1959.
- Čavoški, Kosta, Vojislav Koštunica. *Stranački pluralizam ili monizam. Posleratna opozicija – obnova i zatiranje*. Београд: Privredno pravni priručnik, 1990.
- Чалић, Мари Жанин. *Историја Југославије у 20. веку*. Београд: Clio, 2013.

- *Jugoslovenski pregled*
- *Службени гласник НРС/СРС*
- *Службени лист ФНРЈ/СФРЈ*
- *Студент*
- *Универзитет данас*
- *Универзитетски весник*

SUMMARY

Dragomir Bondžić

HIGHER EDUCATION REFORMS IN SERBIA 1945–1990: IN SEARCH FOR A SOCIALIST UNIVERSITY

ABSTRACT: The paper analyses the reforms of higher education in Serbia undertaken by the competent state institutions in the period of socialist Yugoslavia, from the Communist Party arrival to power in 1945, to the collapse of the Yugoslav state and socialist system in the early 1990s. The professional content of the reforms is in the foreground, but attention is also paid to the ideological and political background and goals that were of great importance in the conditions of one-party rule and the socialist character of the state and society. The topic is considered in the wider Yugoslav framework, bearing in mind that the federal authorities were responsible for providing general guidelines and shaping the higher education system for most of the observed period.

KEY WORDS: Serbia, Yugoslavia, Higher Education, University of Belgrade, Reforms, Socialism, Self-government, demetropolization

Higher education in Serbia was in a constant process of reform from 1945 until the collapse of socialist Yugoslavia in the early 1990s. This process was imposed and implemented by the Communist Party of Yugoslavia/League of Communist of Yugoslavia. As the only political force, the Party built the socialist system and dictated all political, social, economic, and cultural processes in the country, including the educational policy. At the beginning of the observed period, higher education in Serbia was represented only by the University of Belgrade, and since the 1960s, within the framework of “demetropolisation”, which was also part of the reform, new universities and faculties emerged. Also, the higher education reform process was centralised and implemented at the federal level by the 1960s. Since then, within the process of decentralisation and weakening of the central government, it was implemented through republican bodies, although the basic tendencies and ideological-political frameworks were still common. The goals and content of the reforms were largely professional, educational and scientific. They arose from the need for teaching to be improved and modernised, closer to the level and accelerated development of modern science and technology. At the same time, the needs and demands of the economy and society for a certain number

of highly educated professional staff, with precisely defined professional profiles and knowledge, gave a stamp to the reforms. These staff had to be trained in sufficient numbers, within certain time limits and with sufficient knowledge to perform certain jobs. In the end, all reforms had an ideological-political content and were supposed to be based on teaching Marxism and shaping the ideological-political attitudes of students. It can be concluded that, in all these segments, the reforms implemented in the observed period did not give desired results.